

I.Dünya Savaşında Düvel-i Muhasama Tebaasına Yönelik Uygulamalar*

Ercüment Topuz¹

ORCID- 0000-0001-9458-1384

Öz

I.Dünya Savaşı, çatışmaların sadece cephe ve savaş meydanları ile sınırlı olmadığı, en az çatışmanın vuku bulduğu sahalar kadar cephe gerisinin de önem kazandığı “topyekûn” bir savaş olmuştur. Savaşın bu niteliğinden dolayı, Devlet-i Ali Osmanî, cepheyi maddi ve manevi unsurlar ile finanse etme adına cephe gerisini, savaşın olağanüstü psikolojisi ile tanzim etmeye çalışmıştır. Bu tanzim sürecinin ana gayesi, sükûn süreci politikalarının bir tezahürü olan “umumi saadet” anlayışı yerine, “umumi selamet” olmuştur. Devlet-i Ali Osmanî, böyle bir gaye ve hedef paralelinde kendi sınırları dâhilinde, savaşın paydaşlarına mensup kendinden olmayan “Düvel-i Muhasama Tebaa”sına yönelik siyasi, iktisadi ve içtimai olarak idari inisiyatifini savaş ortamının olağanüstü şartlarına rağmen insani hassasiyetlere riayet ederek gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Gayrimüslimler

* Bu makale 13-15 Ekim 2014 tarihinde Bitlis Eren Üniversitesinde “I. Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılı” sempozyumunda sözlü olarak sunulmuş tebliğin gözden geçirilerek yayına hazırlanmış halidir.

¹ Yrd. Doç Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Practices for the Subject of Düvel-i Muhasama in the World War I

Ercüment Topuz¹

ORCID- 0000-0001-9458-1384

Abstract

The World War I is such a war that the conflicts not limited to the front-line and battlefield, and the rear front is as important as the fields that conflicts occur. Due to the characteristic of the war, Ottoman Empire tried to coordinate the hinterland, which will finance the front with material and moral elements, with the help of the extraordinary psychology of war. The main purpose of that coordination process is to gain “common prosperity” approach instead of “public salvation” which is a manifestation of process of peace policy. In paralel with such an aims and objectives, Ottoman Empire actualized its own political, economic and social initiatives, while respecting the human sensitivity, to the people of the enemy within its limits in spite of the extraordinary conditions of the war.

Keywords: World War I, Ottoman Empire, Non-Muslims

¹ Yrd. Doç Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Giriş

14. yüzyılın başlarında iki kıtanın birleştiği bir beşikte doğan Osmanlı Devleti, iki kıtanın girizgâhları olan Anadolu (Ön Asya) ve Balkanlar (Ön Avrupa) üzerindeki hâkimiyetini sağladıktan sonra, İstanbul'un fethi ile bu iki kıtayı birbirine düğümleyerek çok çeşitli siyasi, içtimai, iktisadi ve dini topluluklara ev sahipliği yapmış ve bir dünya devleti olmuştur. Anadolu'nun ve Balkanların fatihleri 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her iki coğrafyanın maddi ve manevi desteğini elde etmiş olmanın gururu ile Avrupa ve Arap yarımadasına yönelik fetihlerine hız vermişler netice itibari ile çok dilli ve çok dinli üç kıta üzerinde, bir nüfuz alanı tesis ederek *Osmanlı Barışını (PaxOttoman¹)* sağlamışlardır.

Üç kıta üzerinde elde edilen bu varidatın bir ahenk içinde sürdürülebilirliğini temin eden asli faktör, mensubu olduğu Türk-İslam medeniyetinin kodlamalarında saklı olduğu gibi, tali faktör ise fetihler sonrası elde edilen yerel alışkanlıklarda gizli idi. Çalışmanın öznesi konumundaki savaş dönemi teba-i muhasamasının (Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli devletlerin siyasi temsilcileri ile ticari hayatta rol alan sükûnet dönemi Gayr-i Müslimleri) varlığına anlam kazandıran ve bu topluluğun devletin genel yapısı içinde sürdürebilirliğini temin eden gerekçeler, asli ve tali faktör olarak ifade edilen değerler üzerinden tanzim edilmiştir.

Devletin, Gayrimüslimlere ilişkin tavrını ve yaklaşımını temin eden bu değerler, hem altı asırlık zaman diliminde hem de bu zaman diliminin sonlamasına sebebiyet veren I. Dünya Savaş'ında Gayrimüslim tebanın nasıl muameleye maruz kalacağını belirlemiştir.

¹ İlber Ortaylı, Osmanlı Barışını, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004, s. 13-22

1. Osmanlı Devletinde Gayrimüslimler

Türk İslam medeniyetinin bayraktarlığını ve sözcülüğünü yapan Devlet-i Al-i Osmaniye göre Gayrimüslimler, “*ehl-i ahd*” ve “*ehl-i harp*” olarak tasnif ve taksim edilerek tanımlanmışlardır. Osmanlı topraklarında yaşayanlara *ehl-i ahd*, Memalik-i Osmaniye haricinde yaşayan Gayrimüslimlere ise *ehl-i harp* denilmiştir. Tabiiyet hukuku çerçevesinde tasnif edilen bu sınıflandırmada *ehl-i ahd* de kendi içinde *zimmi*, *muahid*, ve *müstemen*² olarak üç grupta toplanıyordu. Ancak bu sınıflandırma sükun dönemi için geçerli olup, devletin taraf olduğu bir savaşta muahid veya müstemenlerin mensup oldukları devletlerde böyle bir savaşın paydaşları olur ise yeni bir sınıf daha ihdas edilmiştir ki buna da “*harbi*”³ denmiştir.

Zimmi, Darü'l İslam da yaşayan Gayrimüslim tebaa için kullanılan bir terim. Sözlükte “*bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid*” anlamlarındaki zimmet kökünden gelen zimmî (çoğulu zimem) “*kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi*” demektir.⁴ Osmanlı hukuku açısından zimmîler “*ehlüdâri'l-İslâm*” (İslâm devletinin mensupları) şeklinde telakki edilir ve Osmanlı Devleti'ne hem hukukî hem de siyasî bir bağla bağlıdırlar.⁵ Muahidler, anlaşma yapılmış devlet tebaasını; müstemen de eman verilerek ticaret veya başka sebeplerle İslam ülkesine gelip, geçici bir süre ikamet etme izni olan gayrimüslimleri ifade etmektedir.⁶

² Bkz. Ahmet Özel, “Müste'men”, DİA, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 140-143.

³ Bkz. Ahmet Özel, “Harbi”, DİA, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 112-114.

⁴ Mustafa Fayda, “Zimmi”, DİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 434; M. Akif Aydın, “Osmanlı'da Hukuk”, Osmanlı Devlet Tarihi, C.2, Edit:E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 419-420.

⁵ Kenanoğlu, “Zimmi”, s. 438.

⁶ Ahmet Özel, “Gayrimüslim”, DİA, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 418.

Devlet-i Al-i Osmanî'deki gayrimüslim sınıflarının siyasi ve iktisadi pozisyonu belirleyen bir diğer belirteç ise; fetih edilen yerlerin yerleşik kurallarından oluşmaktadır. Özellikle İstanbul fethi sonrası Doğu Roma'nın emperyal varidatının mirasçısı olarak Osmanlılar,⁷ Levanten kültürünün Memalik-i Osmaniye'de idamesinin temini için selefinin yerleşik kurallarına başvurmuş, İstanbul başta olmak üzere İzmir, İskenderiye, Halep gibi liman kentlerinde ticari ve siyasi işleve sahip bu kültürün yaşamasına olanak tanımıştır.⁸ Bu ticari ilişkiler ağı ileriki yıllarda çeşitlenerek kapitülasyonların doğmasına ortam hazırlamıştır.

Netice itibari ile Gayrimüslim tebaa, 19. yüzyıla kadar dini menşeli millet sistemi altında çeşitli kompartımanlara ayrıştırılmış, siyasi, iktisadi ve dini ağırlıklarına göre kısmi bir özerklikler tanınmıştır. Ancak bu topluluklara tanınan kısmi özerklikler, yerelin yerleşik alışkanlıkları da dikkate alınarak, Türk İslam devlet geleneğinin izin verdiği ölçüde himaye bahşedici bir ahid üzerinden tescillenmiştir. Bu cümleden olarak Gayrimüslim tebaaya tanınan hakların mütakabiliyet esaslardan ziyade tek taraflı bir tasarruf olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.⁹

2. I. Dünya Savaşı Evvelinde Gayrimüslimler

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Memalik-i Osmaniye'de daimi veya geçici olarak ikame eden Gayrimüslimlerin siyasi, içtimai ve iktisadi pozisyonlarının tayininde başvurulan referans kaynakları; İslami Hukuk veya bu hukukun izin verdiği ölçüde meşruiyet kesb etmiş olan yerelin yerleşik kuralları olmuştur. Tanzimat sonrası Osmanlı hukuki normlarının, Kara Avrupa'sının hukuk ölçütleri üzerinden anlamlandırılmaya çalışılması Gayrimüslimlerin siyasi iktisadi ve içtimai tabiiyetlerinin yeniden bir

⁷ Ortaylı, Osmanlı Barış, s. 13-22.

⁸ İlber Ortaylı, "Levantenler", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 204-205.

⁹ Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 141-145; Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 24-26.

okumaya tabii tutulmasına ortam hazırlamıştır. Bu gayretlerin tezahürlerinden biri 1869 tarihli Tabiyet-i Osmaniye Nizamnamesi'nin kaleme alınması olmuştur. Bu tarihten itibaren Gayrimüslim sınıf dini metinler üzerine kurulu kaide ve kurallardan ziyade beşeri hukukun aklileştirdiği normlara göre tanımlanmışlardır.

Tanzimat evvelinde, İslami olmayan ve Osmanlı tebaası dışında kalan, belirli bir süre için Memalik-i Osmaniye'de siyasi ve iktisadi faaliyetler için ikamet eden yabancılar “harbi”, “muahid” ya da “müstemen” isimleri ile anılıyorlardı. 1869 nizamnamesi sonrasında dini menşeli bu isimlendirmeler yerine dünyevi referanslı “*ecnebi*”¹⁰ tabiri Osmanlı Hukuku'na girmiştir. Böyle bir ayrışmadan kaynaklı olarak, Tanzimat sonrası dönem dışında, beşeri hukuka dayalı yabancıların haklarından değil, İslami metinlerin ve bu metinlerin izin verdiği ölçüde tek taraflı olarak bahsedilen bir Gayrimüslimlerin hukukundan bahsedilir. Tanzimat sonrasında ise özellikle meşruyetini Islahat Ferman'ından almış olan “*Tabiiyet-i Osmaniye Nizamnamesi*” ile kişinin İslam olup olmamasına bakılmaksızın Osmanlı tebaasından olmayan herkes için dini nitelermelerin yoğunluğu (savaş döneminde “harbi” sükut döneminde “muahid” ve “müstemen”) tanımlamaların yerine, dünyevi çağrışımların yumağı olan beşeri hukukun bir tezahürü olarak barış döneminde “*ecnebi*” savaş döneminde ise “muhasama” kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır.¹¹ Bu cümleden olarak Gayrimüslim tebaaya, tek taraflı bahsedilen bir kimlik ve faaliyet alanı yerine Tanzimat sonrasında mütakabiliyet ilkesi esas alınarak yeni bir tanımlandırma yapılmıştır.

Gayrimüslim tebaa kompartımanında yer alan milletlerin tanımlandırması noktasında referansın, dini kodlamalardan ziyade seküler formlara istinad ettirilmesi Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanan değişim ve dönüşümle ilintilidir. Bu bağlantı, devlet idaresinden ticari faaliyetlere,

¹⁰ Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, 5 Kanun-ı evvel 1279, İBB Atatürk Kitaplığı Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, No:O.3261, s. 1-2.

¹¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C.2, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989, s. 315-318.

toplumsal yaşamdan dini formlara kadar uzanan ve temelde çağdaş dünyanın kurum ve kuruluşlarını aynı zamanda bu müesseselere meşruiyet kazandıran hukuk yapısını model alan köklü siyasal reformlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çağdaş dünya ile iradi kurulan bu temas neticesinde Gayrimüslim cemaatlere önemli haklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Böylece Rum, Ermeni, Yahudi ve Slav toplulukları yaşadıkları bölgenin idaresinde söz sahibi oldukları gibi Osmanlı memurun sınıfına dahilleri gibi önceden pek fazla görülmeyen bir tarzda bürokratik ve siyasi hayata katılımları da söz konusu olmuştur. Aynı şekilde bu topluluklar ve bunlar üzerinden siyasi ve iktisadi menfaat devşiren Batılı devlet mensupları, yüzyılım ortalarından itibaren Osmanlı Devleti ekonomisinde etkisi giderek artan yabancı sermayenin oluşumuna ön ayak olmuşlardır. 19. yüzyıl öncesi birikimlerinin en önemli kaynağı olan kuyumculuk, tüccarlık ve sarraflığı dönemin şartlarında iyi bir şekilde yoğunlaşarak banka sistemini ve bu düzeni ayakta tutup besleyecek bir Osmanlı ekonomisi yaratmışlardır.¹²

Osmanlı Gayrimüslim topluluklarının sosyo-ekonomik durumlarına paralel olarak siyasi platformu da kendi sarmallarına dâhil etmeleri, Tanzimat sonrası siyasi ve iktisadi liberalizmin sağlamış olduğu imkânların sonucu olmuştur. Osmanlı devletinin hem dâhili hem de harici siyasi ve iktisadi yaklaşımlarının bir çıkarımı olarak ortaya çıkan bu yapı, Balkan savaşları ile tersine dönmüş ve reaksiyoner bir üslubun Osmanlı düzenine hâkim olmasına ortam hazırlamıştır. Milli İktisat tezi olarak gündeme gelen bu tepkisel üslup, Gayrimüslimlerin asırlık kazanımlarının törpülenmesi ile sonuçlanacak siyasi bir tavra dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, genelde Gayrimüslim özelde ise "ecnebi" vatandaşları ilgilendiren bu tez, 1914 yılının uluslararası kaos ortamında olgunlaşarak Cihan Harbinin olağanüstü şartlarında alternatifsiz bir iktisadi ve siyasi üslup haline gelmiştir.¹³

¹²Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 20-28; Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1999, s. 337-338.

¹³Zafer ToprakTürkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 25

3. I.Dünya Savaşında Düvel-i Muhasama Tebaasının Durumu

Dünya tarihine form ve muhteviyat kazandıran; insani maddi ve manevi birikimin Ortaçağın sonuna doğru yeni adresi Avrupa olmuştur. Bu insani tecrübeye kendinden azımsanamayacak derecede değerler yükleyen bir medeniyetin 1914-1918 dönemleri arasında bu mirası pervasızca harcamasından ibaret olan I. Dünya Savaşı, aynı zamanda en büyük tarihi nasihatlerden biri olarak insanoğlunun hafızasında yer etmiştir. 1914 yazında başlayan ve ilk etapta Avrupa kıtasıyla mukayyed olan bu büyük savaşa ilişkin ilk öngörüler çok kısa soluklu olacağına yönelikti. Bu beylik öngörü, Avrupa'nın ev sahipliğindeki medeniyetin, gelişmişlik seviyesi ile paralel bir düşüncenin sonucu idi. İnsani insiyakların, medeniyetin maddi değerlerine galebe çalması ile yüz metrelik bir koşu olarak tahmin edilen bu savaş, uzun soluklu bir maratona dönüşmüştür.

Uzun soluklu bir savaşı, beşeri ve coğrafi anlamda takviye edecek bir güç arayışı Devlet-i Ali Osmanî'nin, bu savaşın paydaşlarından biri olmasına ortam hazırlamış, Kasım 1914'te bir oldubitti ile Osmanlı, savaşın taraflarından biri olmuştur. Devlet-i Ali Osmanî'nin son savaş tecrübesi olarak kaydedilen dünya çapındaki bu çatışma ortamı Osmanlıların savaş olgusu ile tanışıklığının altı asırlık tarihçe-i hayatının "lazım-ı gayr-i müfarıkı" olması münasebetiyle Osmanlılar açısından sıradan bir savaş algısı yaratmış olması muhtemeldir. Ancak 20.yüzyıl dünyasını dizayn edecek değerler yaratımını gerçekleştiren bu savaş, Osmanlıların geçmiş savaş deneyimlerinin çok ötesinde bir niteliğe sahip olacaktı.

I.Dünya Savaşı, çatışmaların sadece cephe ve savaş meydanları ile sınırlı olmadığı, en az çatışmanın vuku bulduğu sahalar kadar cephe gerisinin önem kazandığı "topyekûn" bir savaş olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın bu niteliğin dolayısıyla Devlet-i Ali Osmanî'de cepheyi, maddi ve manevi unsurlar ile finanse edecek olan cephe gerisini savaşın olağanüstü psikolojisi ile tanzim etmeye çalışmıştır. Bu tanzim sürecinin ana gayesi, sükûn sürecinin deruhte ettiği "umumi saadet" anlayışı yerine, "umumi selamet" telakkisi olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti'nin "umumi selamet"

telakkisi ile hareket noktasının başlangıcı Trablusgarp savaşı olmuştur. Bu savaşın akabinde Balkan Savaşlarının yaşanması, Osmanlı yönetiminde gelecek kaygısının bir tedirginlik havasında peyda olmasına sebebiyet vermiştir. Cihan Harbi evvelinde yaşanan bu sancılı süreç “*umumi selamet*” anlayışının sistematik bir şekilde yürürlüğe konulması fikrini doğurmuş ve Milli İktisat Tezi bu düşünce paralelinde yürürlüğe konulmuş, I. Dünya Savaşı da bu tezin olgunlaşmasına ortam hazırlamıştır.

Devlet-i Ali Osmanî, böyle bir gaye ve hedef paralelinde hem kendi tebaasına hem de sınırları dâhilinde savaşın paydaşlarına mensup kendinden olmayan “*Düvel-i Muhasama Tebaasına*” yönelik siyasi, iktisadi ve içtimai olarak idari inisiyatifini savaş ortamının olağanüstü şartlarını dikkate alarak yeniden tanımlamıştır. Konunun öznesi konumunda olan “*Düvel-i Muhasama*” tebaasına yönelik uygulamaların mütekabiliyet ilkesi üzerinden özellikle iktisadi faaliyetlerinin kısıtlaması ile yaşadıkları bölgelerin jeostratejik önemlerinden kaynaklı olarak güvenli yerlere nakli üzerinde yoğunlaşmıştır.

Hicri 1334 tarihli bir nizamnamede Düvel-i Muhasama tebaasının, Osmanlı tebaasından alacaklarına Cihan Harbi devamı boyunca faiz işletilmemesi ile alakalı olarak nizamname ekinde “*Teba-ı Osmaniye'nin Düvel-i Muhasama ve müttefikleri tebaasından eşhas-ı adiyye ve hakimiyeye karşı olan düyun u te'hiratın harbin devamı müddetince adem-i ifası ve mezkur düyun u te'hiratına faiz işlememesi hakkında ki layiha-ı kanuniye dair ...*”¹⁴ belgede belirtildiği üzere “*umumi saadetten*” ziyade “*umumi selameti*” esas alan hem kendi tebaasının hem de Düvel-i Muhasama tebaasını mağdur etmemeye yönelik siyasi ve iktisadi bir manevra olduğu görülmektedir.

Tebaa-ı muhasamaya yönelik bir diğer uygulamanın detayları ise savaş ekonomisinin gereksinimlerini temin etmeye matuf bir yörüngede gelişmiştir. Bu gelişme, cepheyi maddi ve manevi anlamda finanse eden cephe gerisinin, siyasi ve iktisadi sıhhatini esas almıştır. Mütekabiliyet ilkesi

¹⁴ BOA, İ.DUİT 77/36, 16 Cemaziyelevvel 1334.

üzerinden hareketle yürürlüğe konulmuş olan bu uygulamada ön plana çıkan detay ise şu şekildedir. “Düvel-i Muhasama tarafından kavaid-i harbiyeye ma`ruf ve mukavelat-ı düveliye ahkamına muhalif surette sevhilimizin topa tutulmasından dolayı can ve malca zayıata uğramasından tebaa-ı Osmaniye düvel-i mezkure tebaasının emval ve emlakinden tazminat itası evvelce takarrür etmesinden naşi tebaa-ı mezkurenin müsesat-ı maliyede mevcut hesap carileriyle eşyasına ve bankalardaki hususi kasalarına mevzu haczin bu kere akd olunan mütareke cihetiyle fekki...”¹⁵ Aynı şekilde bir diğer belgede de aynı hassasiyetler üzerine yürürlüğe konulmuş bir uygulamanın varlığı görülmüştür. “Memalik-i Osmaniye'deki Düvel-i Muhasama tebaasının hal-i harp cihetiyle ferağ ü intikal muamelatından memnuati hakkındaki kararın müterake-i mün'akideden harbe hitam verilmesine mebni ref'iyle ahkam-ı kanuniyenin kemakane icrası lüzumuna dair ...”¹⁶

Düvel-i Muhasama tebaasının iktisadi faaliyetlerine karşı yürürlüğe konulan bu yaptırımlara ek olarak bir diğer müeyyide ise bu tebaanın tabi olduğu memleketlerden ithalatın azımsanmayacak ölçüde azaltmak hatta bu alışverişi ortadan kaldırmaya yönelik gümrük vergisi oranlarının yüzde yüz yakın artırılması olmuştur. “...Düvel-i Muhasama-ı mezkure-i memalikinden gelecek eşyadan ta'rifedeki rüsumun yüzde yüz fazlasıyla istifası evvelce kararlaştırılmış ise de ahiren akd-i mütareke olunmasından dolayı muameleyi cariye devamına lüzum kalmadığından karar-ı mezkurun feshi bi't-tensib bu babda tanzim olunan irade-i seniye layihası mezkur tezkireyle arz ve takdim kılınmakla ...”¹⁷ Belgeden de anlaşıldığı üzere Düvel-i Muhasama tebaasına yapılan bu yaptırımlar savaş süresi ile mukayyed tutulmuştur. “Umumi saadetten” ziyade “umumi selameti” doğrularcasına devletin ortaya koyduğu bu politika, kısa vadede belli Gayrimüslim toplulukları mağdur ediyor olsa da uzun vadede bu toplulukların hakkını muhafaza etmiş diğer taraftan da Müslim milletlerin iktisadi sıhhatlerini korumuştur.

¹⁵ BOA, MV. 213/12, 17 Teşrin-i sani 1337.

¹⁶ BOA, MV. 214/6, 30 Rebiülahir 1337.

¹⁷ BOA, MV. 249/222, 4 Rebiülahir 1337.

Devlet Al-i Osmaniye'nin, Düvel-i Muhasama tebaasına karşı iktisadi yaptırımları, savaşın olağanüstü şartlarına kısa vadeli çözümler sunan ve savaşın bitimi ile lağv edilen kural ve kaideler olduğu görülmektedir. Yürürlüğe konulan bu uygulamalar savaşın cephe gerisinde sebep olduğu zafiyetleri asgariye indirgeyen önlem olarak hem iç kamuoyunu hem de bu uygulamaların muhataplarını mağdur etmemeye yönelik kural ve kaidelerinden oluşmaktadır. Diğer taraftan “*umumi selamet*” kaygısı ile yürürlüğe konulan bu iktisadi müeyyideler, Milli iktisat tezini besleyen ve bu tezin olgunlaşmasına bahane teşkil eden bir ortam da oluşturmuştur.

I.Dünya Savaşı münasebeti ile hem cephe gerisini hem de cepheyi maddi ve manevi anlamda finanse etme kaygılarından doğan uygulamalardan bir diğer müeyyide ise stratejik ehemmiyete haiz yerlerde ikamet eden Düvel-i Muhasama tebaasının daha güvenli olan iç bölgelere göç ettirilmesi olmuştur. 1333 tarihli belgede belirtildiği üzere “*Düvel-i Muhasama tebaasının sevhilimizle hudutlarımıza mücavir menatıkda ve şimendifer güzergahında bulunmaları katıyyen caiz görülemeyeceğinden bahisle Karadeniz sahilindeki Trabzon, Kastamonu vilayetleri Boğaziçi, Çanakkale Boğazıyla Dersaadet ,Edirne ve Burusa vilayetlerinde Adalar denizi sahiliyle buna mücavir İzmir, Konya Adana, Halep, Şam , Beyrut vilayetlerinde ve bilumum Bahr-ı Ahmer sevhiliyle Yemen, Basra, Bağdat, Musul, Van, Erzurum vilayetlerinde bulunanların heman dahil memlekete sevki lüzumuna dair harbiye nezaretinin tezkiresi okundu*”¹⁸ içeriğinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme ile devlet hem kendi pozisyonunu te'kid hem de Gayrimüslim tebaanın muhafazasını tahkim etmiştir.

Osmanlı Devleti hem kendi güvenliği tehdit edecek hem de savaşın kaderini tayin edebilecek stratejik öneme sahip ulaşım güzergahlarında yerleşmiş Düvel-i Muhasama tebaasının iç bölgelere sevkini gerçekleştirirken azami bir dikkat içinde bu toplulukları mağdur etmeyecek şekilde bir tehcir politikası gütmüştür. Ancak burada böyle bir hassasiyetin

¹⁸ BOA, MV. 195/12, 6 Muharrem 1333.

gözetilmesi için gerekli olan faktörler, göçe tabi tutulan Düvel-i Muhasama tebaasının göç ettirileceği noktaya ulaşım araçlarının olması ve aynı zamanda bu toplulukların iâşesi ve yevmiyeleri için bir bütçenin ayrılmış olmasıdır. Bu hassasiyete ilişkin detaylar ise şu şekilde paylaşılmıştır. “Maliye nezareti vekaletinin miyane-i acizanemizde mütalaa olunan 9 Teşrin-i evvel 336 tarihli 107 numrolu tezkiresinde dahiliye nezaretinin iş’arına atfen beyan olunduğu üzere cihet-i askeriyeye gösterilen lüzuma mebni Karadeniz sahilindeki Düvel-i Muhasama tebaasının dahile sevki muhtaç-ı muavenat olanlarından iâşesi ve diğer menatik-ı harbiyeden dahile sevk edilmekte olan ecnebilere yevmiye itası zimmında emniyet-i umumiye bütçesine bir milyon gurusluk fevkalade tahsisat ilavesi için tanzimine lüzum görülen layiha-i kanuniyenin meclis-i umumiyenin küşadında kanuniyeti teklif olunmak üzere muvakkaten meri ’yetibi ’ttensipsalif-ül beyan tezkire-i kanuna ve esbab-ı mucube layihası ile arz ve takdim olunmasına...”¹⁹

Düvel-i Muhasama tebaasından olan Filistin’de mukim Musevilerin durumunu ele alan bir düzenlemede ise diğer uygulamalarda olduğu gibi hem bu coğrafyanın kadim sakinlerini hem de 19. asrın sonlarından itibaren Filistin topraklarına yerleşen Musevilerin kaygı ve endişelerini dikkate alan bir hassasiyet söz konusu olmuştur. Bu bağlamda “Düvel-i Muhasama tebaasından olup gerek kadimen ve gerek muvaakkaten Arz-ı Filistin’de mukim bulunan Musevilerden tabiiyet-i Osmaniye’yi kabul edecekler hakkında tabiiyet-i kanuniyenin üçüncü maddesinde münderiç beş sene ikamet şartı nazar-ı itibara alınarak...”²⁰ şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemede dikkate değer olan nokta Osmanlı tebaasına tabiiyeti beş sene ile sınırlayan bilginin güncellenmesi olmuştur.²¹ 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Nizamnamesinde yer alan bu ikamet süresinin savaş şartlarında da tekrar edilmesi özellikle Filistin coğrafyasının farkındalık yaratan hususiyetlerinden ileri gelmiştir. Bu hususiyetlerin

¹⁹ BOA, MV., 245/87, 1 Zilhicce 1334.

²⁰ BOA, MV., 195/32, 13 Muharrem 1333.

²¹ Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, 5 Kanun-ı evvel 1279, s. 1

demografik oranlar üzerinden belli etnik ve dini topluluklar lehine su-i istimal edilme tehlikesi her daim var ola gelmiştir. Bu tehlikenin en fazla hissedildiği dönemler ise savaş zamanları olmuştur. Devlet-i Al-i Osmanî, savaş döneminin sıra dışı dağınıklığına rağmen 1869 tarihili nizamnamenin üçüncü maddesini sesli bir şekilde duyurma ihtiyacını hissetmiştir. Beş yıllık ikamet süresini esas alan bu tabiiyet maddesinin dışında kalan Musevilerin ihracı için Filistin topraklarından göç ettirilmesi gerektiği emr olunmuştur. Bu emrin “*umumi selamet*” ilkeleri bağlamında uygulanması için eldeki imkânlar seferber edilmiştir. Bu cümleden olarak göç esnasında ortaya çıkabilecek sorunların tasfiyesi için ayrı bir düzenleme yapılmış ve bu düzenlemeye göre fakir Musevi nüfus için şimendifer tahsis edilmiştir.²² Osmanlı devleti, bu tür düzenlemeler ile hem kendi tebaasına karşı sorumluluklarını yerine getirmiş hem de kendisine rağmen belli bölgelerde demografik etkenler üzerinden oluşturulmak istenen siyasi sorumsuzlukları önlemiştir. Savaş döneminin politik prangalarına rağmen etnik ve dini duyguları bypass eden bu uygulamaların, tüm Düvel-i Muhasama tebaasına teşmil edildiği 1334 tarihli belgede de ifade edilmiştir.²³

²² BOA, MV., 195/151, 26 Safer 1333.

²³ BOA, MV., 203/37, 19 Zilkaade 1334.

Sonuç

I.Dünya Harbi, klasik savaşların ötesinde çatışmaların sadece cephe ve savaş meydanları ile sınırlı olmadığı, en az çatışmanın vuku bulduğu sahalar kadar cephe gerisinin de önem kazandığı “topyekûn” bir savaş niteliğinde olmuştur. Savaşın bu niteliği insani insiyakların yine insanın kendi maddi tecrübesine galebe çalmasından ileri gelmiştir. I. Dünya Savaşı’nın bu niteliği kısa soluklu bir şok yaratmış olmakla birlikte Devlet-i Ali Osmanî’ başta olmak üzere savaşın diğer paydaşları, uzun vadede yaşanabilecek zafiyetleri tasfiye etmek için cepheyi maddi ve manevi unsurlar ile finanse edecek olan cephe gerisini, savaşın olağanüstü psikolojisi ile tanzim etmeye çalışmıştır. Bu tanzim sürecinin ana gayesi, sükûn sürecinin deruhte ettiği “*umumi saadet*” anlayışı yerine, “*umumi selamet*” olmuştur. Osmanlı devletinin “umumi selamet” telakkisi ile hareket etmesinin zihinsel temellerinin Trablusgarp savaşı ile başladığı ve akabinde Balkan savaşlarının yaşanması, bu zeminin somutlaşmasına ortam hazırlamıştır. Osmanlı dünyasında, I.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan bu olumsuzluklar özellikle Anadolu’ya doğru bir göç dalgasına ortam hazırlamıştır. Yaşanan bu göç dalgası Anadolu’da demografik bir devrime sebep olmuştur. Bu tablo, Osmanlıların geleceğe ilişkin kaygılarını politize etmiş ve bu durumdan mütevellid olarak merkezi irade, siyasi manevra kabiliyetini güncelleme ihtiyacı duymuştur. Neticede Cihan Harbi evvelinde yaşanan bu sancılı süreç “*umumi selamet*” anlayışının sistematik bir şekilde yürürlüğe konulması fikrini doğurmuş, uygulamada ise bu sürecin muhatapları Düvel-i Muhasama tebaası olmuştur. Devlet-i Ali Osmani, böyle bir gaye ve hedef paralelinde kendi sınırları dâhilinde, savaşın paydaşlarına mensup kendinden olmayan “*Düvel-i Muhasama Tebaa*”sına yönelik siyasi, iktisadi ve içtimai olarak idari inisiyatifini savaş ortamının olağanüstü şartlarında bile insani hassasiyetlere riayet ederek hem iç kamuoyunu hem de bu kamuoyunun komşuları olan Gayrimüslimleri mağdur etmemeye yönelik azami düzeyde çaba sarf etmiştir.

Kaynakça

A. ARŞİVLER

BOA, İ.DUİT 77/36, 16 Cemaziyelevvel 1334

BOA, MV. 213/12, 17 Teşrin-i sani 1337

BOA, MV. 214/6, 30 Rebiülahir 1337

BOA, MV. 249/222, 4 Rebiülahir 1337

BOA, MV. 245/87, 1 Zilhicce 1334

BOA, MV. 195/32, 13 Muharrem 1333

BOA, MV. 195/151, 26 Safer 1333

BOA, MV. 195/32, 13 Muharrem 1333

BOA, MV. 203/37, 19 Zilkaade 1334

B. KİTAPLAR

CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1989, Türk Hukuk Tarihi, C.2, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

ÇADIRCI, Musa, 1999, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara.

ELDEM, Edhem, 1999, Osmanlı Bankası Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

ERYILMAZ, Bilal, 1990, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 1995, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, TTKY, Ankara.

ORTAYLI, İlber, 2004, Osmanlı Barışı, Ufuk Kitapları, İstanbul.

Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, 5 Kanun-ı evvel 1279, İBB Atatürk Kitaplığı Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, No:O.3261

TOPRAK, Zafer, 1982, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara.

C. MAKALELER

AYDIN, M. Akif, 1999, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devlet Tarihi, C.2, Ed: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, s.375-441.

FAYDA, Mustafa, 2013, "Zimmi", DİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.428-434.

KENANOĞLU, M. Macit, 2013, "Zimmi", DİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.438-440.

ORTAYLI İlber, 1994, "Levantenler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.204-207.

ÖZEL, Ahmet, 1996, "Gayrimüslim", DİA, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.418-427.

_____, 1997, "Harbi", DİA, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.112-114.

_____, 2006, "Müste'men", DİA, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, s.140-143.